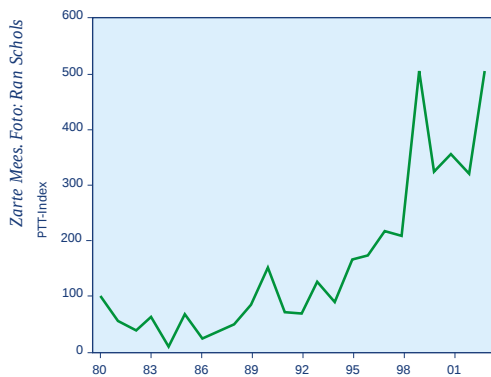

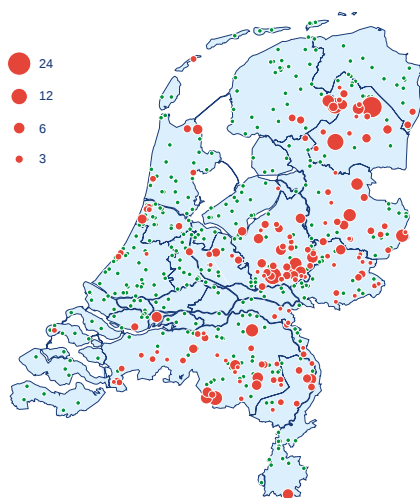

PTT december 2003; ruim een miljoen vogels en veel Zwarte Mezen

Ruim 400 tellers waren in december 2003 actief om wintervogels en zoogdieren op te sporen voor het Punt-Transect-Tellingenproject (PTT). Sinds de start in december 1980 was dit alweer de 24e decembertelling, die we organiseren met het CBS. Sommige routes worden nog door de waarneemers van het eerste uur geteld! Hieronder een impressie van de resultaten.

Figuur 1. Aantalsontwikkeling van de Slechtvalk in Nederland in 1980-2003.

Figuur 2. Gemiddelde verspreiding van de Zwarte Mees in december 1999-2003 (groene stippen geven aan dat er wel geteld is maar dat er geen Zwarte Mezen zijn aangetroffen).

Zeven zachte winters op rij

Hoewel december 2001 en 2002 aan de koude kant waren, overheersen milde weersomstandigheden de winters sinds 1996/97. Na een uitgesproken warme november was december 2003 zeer zonnig met een afwisseling van zachtere en wat koudere periodes, zonder dat er echt sprake was van strenge vorst. Van 8-10 december, dus voorafgaand aan de telperiode van 15 december-1 januari, noteerde het KNMI in De Bilt matige nachtvorst. Overdag steeg de temperatuur evenwel altijd boven nul. De telomstandigheden werden dus niet 'verstoord' door vorsttrek, en vonden plaats onder in het algemeen gunstige omstandigheden.

Soorten en aantallen

Het aantal getelde routes ligt sinds 1997 rond de 400. Op de 394 routes die in 2003 werden geteld, werden in totaal ruim 1,1 miljoen vogels gezien, verdeeld over 177 soorten (incl. 14 exoten en ondersoorten). Zoals ieder jaar was er weer een grote spreiding in soorten en aantallen tussen de routes onderling. Gemiddeld werden er op een route ruim 2800 vogels en 39 soorten geregistreerd. Op twee routes op de Veluwe werden nauwelijks meer dan 100 vogels gezien, waarbij de talrijkste soorten Koolmees, Grote Bonte Specht en Goudhaan waren. PTT-routes in bossen zijn in het algemeen relatief soortenarm en op sommige routes werden slechts 20 soorten gezien; deze routes zijn natuurlijk niet minder waardevol dan andere, want ook van bosvogels willen we graag weten hoe de aantallen zich ontwikkelen!

Meer telinspanning vergden routes in waterrijke gebieden. Op een route tussen Hoorn en Edam werden bijna 50.000 vogels gezien, waarvan ruim 40.000 Smienten. Ook op een route langs het Haringvliet met ruim 20.000 vogels (waaronder meer dan 14.000 Brandganzen) moest er flink geteld worden. Met 80 soorten was dit keer een route nabij Kreileroord (Noordoostpolder) het soortenrijkst.

Het rijtje van de vijf talrijkste soorten week niet af van voorgaande jaren: Smient (170.000), Kolgans (165.000), Kokmeeuw (70.000), Brandganzen (67.000) en Houtduif (60.000) vormen een belangrijk aandeel in het PTT-materiaal. Deze soorten komen vaak in grote groepen voor op betrekkelijk weinig routes. Zo werden op minder dan de helft van de routes Smienten gezien. Een soort die jaar in, jaar uit op vrijwel iedere route opduikt, is de Zwarte Kraai (presentie 99%). Andere wijd verbreide soorten zijn Merel (97%), Koolmees (96%), Buizerd (94%) en Houtduif (93%). Ook hier weinig verrassingen ten opzichte van voorgaande jaren.

Natuurlijk werden ook weer de nodige bijzonderheden gezien. Soorten waarvan het vijf minuten tellen op bijna 8000 telpunten maar één exemplaar opleverde waren Jan-van-gent (Terschelling), Roodhalsgans (Gendringen Gld), Spoorwiegkans (Woerden), Witooggeend (Eindhoven), Kraanvogel (nabij de Grote Peel), Bontbekplevier (Noord-Beveland), Grote Burgemeester (Schermer), Monniksparkiet (Apeldoorn) en Zwartkop (Heegermeer).

Opmerkelijke trends

De winterpopulatie van de Grote Zilverreiger is enorm aan het groeien. Het aantal in 2003 (124 vogels op 37 routes) verdubbelde ten opzichte van december 2002, en was zelfs vier maal groter dan in 2001 en 2000. En dan te bedenken dat er in 1980-96 jaarlijks slechts 0-2 Grote Zilverreigers werden gezien! Dit reflecteert de toename van de Nederlandse broedpopulatie. Het is tegenwoordig niet ongewoon om in de winter groepen Grote Zilverreigers te zien. Zo verschenen opvallende aantallen bij de Oostvaardersplassen (16), de Veenhuizerstukken bij Stadskanaal (12) en in de Ooijpolder (12).

Een soort waarvan de toename als wintervogel eveneens goed is vastgelegd door het PTT-project is de Slechtvalk (figuur 1). Na

een opvallend hoge index in 1999 lagen de aantallen in 2000-02 op een lager niveau. December 2003 was weer een goede telling voor de soort met in totaal 36 Slechtvalken op 27 routes. Zeven routes waren goed voor ieder twee Slechtvalken en op een route door de Hoekse Waard werden er maar liefst drie gezien. In schril contrast met beide voorgaande soorten staat de aantalsontwikkeling van de Bonte Kraai. Het is de vraag of we de Bonte Kraai over een jaar of vijf nog wel zullen zien tijdens het PTT-project. Met slechts 23 exemplaren op 10 routes was 2003 het slechtste jaar ooit. In 2000-02 werden er nog zo'n 70 gezien op 8-13 routes, maar ook deze aantallen vallen in het niet bij de duizenden Bonte Kraaien begin jaren tachtig (maximaal ruim 4400 in 1984).

Indexen 1980-2003

Op de homepage van SOVON zijn de landelijke indexen te vinden over de periode 1980-2003 (www.sovon.nl onder PTT en Intro). Geïnteresseerden zonder toegang tot internet krijgen ze toegestuurd door even contact op te nemen met Arjan Boele op het SOVON-kantoor.

Kwart eeuw wintervogels tellen

In het verleden verscheen na afloop van iedere seizoen een PTT-rapport. Na het wegvallen van externe financiering in 1998 heeft SOVON besloten het waardevolle project (voorlopig) voort te zetten en te bekostigen uit interne middelen. Hierbij was de hulp van het CBS, waar alle formulieren worden ingevoerd en de indexen worden berekend, onmisbaar. Helaas bleek het niet mogelijk meer om jaarrapporten uit te geven. Deze winter zal er voor het eerst sinds 1999 weer een rapport verschijnen! Een leuke bijkomstigheid, en een extra reden om dit jaar een rapport uit te geven, is dat de komende december-telling de 25e officiële december-telling zal zijn. We zijn dus met zijn allen al een kwart eeuw wintervogels aan het tellen! In het rapport zal van ruim 60 soorten de verspreiding en aantalsontwikkeling als wintervogel worden besproken. Het gaat daarbij vooral om roof- en zangvogels. Voor het eerst kunnen ook trends op regionaal niveau worden gepresenteerd (zie hieronder). Ook wordt aandacht besteed aan zoogdieren.

Zwarte Mees uitgelicht

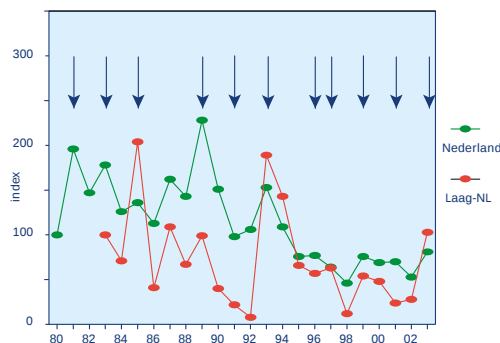
In Nederland overwinteren Zwarte Mezen uit eigen land en Noord-Duitsland. In sommige jaren verschijnen duidelijk grotere aantallen en is er sprake van een (kleine of grote) inva-

sie uit Midden- en Oost-Europa en Rusland. De winterverspreiding in 1999-2003 komt overeen met de broedverspreiding, met concentraties in de naaldbosgebieden van Oost-Nederland en de kuststrook (figuur 2). Enkele stippen in Zuid- en Noord-Holland duiden op overwintelaars in afwijkende biotopen zoals loofbossen en groenzones met heesters. De presentie (aandeel routes met Zwarte Mezen) in de periode 1999-2003 schommelt tussen 11-16%. Aantallen tot tien exemplaren per route zijn gangbaar, maar met name op de Veluwe en in Drenthe zijn grotere aantallen niet ongebruikelijk (max. 31 bij Gieten Dr in 1988).

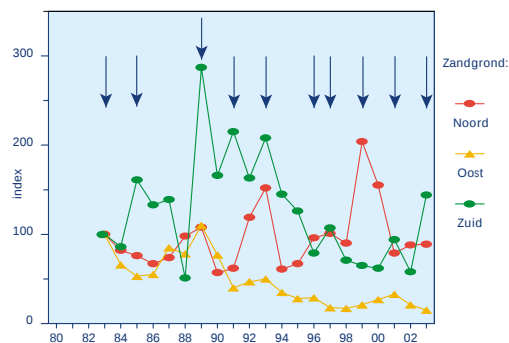
De landelijke aantalsontwikkeling in 1980-2003 toont een afname vanaf begin jaren negentig, en daarvoor sterke fluctuaties samenhangend met invasiejaren (figuur 3). De pieken vertonen een tweejarige cyclus met slechts enkele uitzonderingen, zoals 1987 (geen invasiejaar) en 1996 (invasie een jaar 'te laat'). De omvangrijke invasie in 1989 (mogelijk de grootste in de tweede helft van de 20e eeuw) resulteerde in een absolute piek in de PTT-indexen, en ook verschillende kleinere invasies zijn terug te vinden in de decemberindexen. Opvallende trek in de jaren van 1985, 1991, 1996, 1997 en 2001 resulteerde daarentegen niet in landelijk grotere aantallen overwintelaars, terwijl soms toch duizenden trekkers per teldag werden gezien (o.a. 4508 op 28 september 1996 over De Vijfhoek bij Diemen, 3748 op 16 oktober 1997 over De Nolle te Vlissingen). In deze jaren zijn de Zwarte Mezen mogelijk direct doorgetrokken of in de loop van oktober-december uit ons land verdwenen, bijvoorbeeld doordat voedselbronnen uitgeput raakten.

Opvallend zijn de regionale verschillen. Na de omvangrijke invasie in najaar 1989 werden in december met name op de Zuidelijke Zandgronden (Noord-Brabant, Limburg) veel Zwarte Mezen aangetroffen, terwijl er na de eveneens grote invasie in 1993 juist in Laag-Nederland (alles buiten de zandgronden) veel bleven hangen (figuur 4). De invasie van najaar 1985, die landelijk geen piek-aantallen in december te zien gaf, was in beide regio's duidelijk merkbaar. Op de Oostelijke Zandgronden (Gelderland, Overijssel) is van invasies maar weinig te merken, waarschijnlijk doordat invasie-vogels hier een relatief klein deel van de winterpopulatie uitmaken (veel lokale, jaarrond aanwezige broedvogels).

De landelijke trend is licht negatief, maar regionaal zijn er verschillen. Op de Noordelijke Zandgronden (speciaal Drenthe) is de

Figuur 3. Aantalsontwikkeling van de Zwarte Mees in Nederland (1980-2003) en Laag-Nederland (lees: alles buiten de zandgronden, 1983-2003). Met pijltjes zijn de jaren aangegeven met een najaarsinvasie. Invasies uit periode 1980-1996 zijn afkomstig uit Avifauna van Nederland 2, invasies 1997-2003 zijn bepaald met behulp van de aantallen trekkende Zwarte Mezen op zes trekposten: De Vijfhoek (Diemen), De Vulklaan (Den Haag), De Nolle (Vlissingen), Mulderskop (Molenhoek bij Nijmegen), Noordhout (Driebergen) en De Horde (Lopik).

Figuur 4. Aantalsontwikkeling van de Zwarte Mees in 1983-2003 in drie regio's op de zandgronden: Noord (Drenthe), Oost (Gelderland, Overijssel) en Zuid (Brabant, Limburg). Met pijltjes zijn de jaren aangegeven met een najaarsinvasie (zie ook figuur 3).

Gekleurringde Brandganzen in het Delta gebied - satellietzenders in Rusland!

trend stabiel, terwijl deze op de Oostelijke en Zuidelijke Zandgronden en in Laag-Nederland licht negatief is. De landelijke afname kan ten dele worden verklaard door ontwikkelingen in de eigen broedvogelbevolking (scherpe afname o.a. bekend uit Limburg), maar is toch negatiever dan de landelijke broedvogeltrend. De oorzaak ligt misschien in veranderingen in het overwinteringsgedrag van Zwarte Mezen. In recente jaren zijn omvangrijke invasies uitgebleven, maar is de frequentie van invasies op zich niet afgenomen. Het lijkt erop dat Zwarte Mezen minder geneigd zijn in ons land te blijven overwinteren. Alternatieve verklaringen, zoals afgenomen broedvogelaantallen in de landen van herkomst (waarover weinig bekend is), kunnen niet worden uitgesloten.

Afgaande op de minimale aantallen Zwarte Mezen die dit jaar in september en oktober op de trektelposten werden waargenomen, gaat de komende december-telling vermoedelijk maar weinig Zwarte Mezen opleveren. Niet zo onlogisch bij deze soort, want vorig jaar ging het juist om vette aantallen.

Met dank aan de volgende trektellers voor informatie over het aantal Zwarte Mezen dat in 1997-2003 over hun telpost trok: Guus van Duin (telpost De Vijfhoek, Diemen / Archief Guus van Duin, Vogel-Overleg Diemen), Vincent van der Spek (De Vulkana, Den Haag), Pieter Beeke en Sander Lilipaly (De Nolle, Vlissingen), Herman van den Bijtel (Noordhout, Driebergen), Arjan Boele (de Horde, Lopik) en Fred Hustings (Mulderskop, Molenhoek bij Nijmegen). Kijk voor fraaie doortrekkpatronen ook op www.trektellen.nl.

Het zal weinigen zijn ontgaan dat de spectaculaire opmars van de Brandgans als broedvogel in de gematigde zone nu ook Nederland omvat. Na de succesvolle kolonisatie van het Oostzee-gebied in 1971, waar inmiddels rond de 5000 paren broeden, heeft de Brandgans zich nu in veel West-Europese landen als broedvogel gevestigd. Nederland herbergt het leeuwendeel van deze populatie. Sinds de vestiging in het begin van de jaren tachtig is de populatie bij ons explosief gestegen. Het zwaartepunt ligt in de Zuid-Hollandse en Zeeuwse Delta, waar in 2004 minstens 2500 paren gebroed hebben. De grootste kolonies zijn te vinden op eilanden in het Haringvliet en Volkerak, dit jaar samen goed voor bijna 2000 broedparen. Ook elders in het land broeden Brandganzen, maar de kolonies zijn nergens zo groot als in het Deltagebied. De vraag dringt zich op hoe een soort als de Brandgans erin is geslaagd in zo korte tijd een zo groot aantal nieuwe milieus succesvol te koloniseren, hoe groot de populatie kan worden, en welke gebieden in de toekomst bezet zullen worden.

In het kader van een groot project waarin onderzoekers uit Nederland, Zweden en Rusland samenwerken, en dat als doelstelling heeft de kosten en baten van het broeden op verschillende breedtegraden te analyseren, is dit jaar gedetailleerd veldonderzoek gedaan aan broedende Brandganzen op de Hellegatsplaten. Dit gebied herbergt ruim 500 broedparen, verdeeld over vijf kolonies en fungeert daarnaast als opgroei- en ruigebied voor Brandganzen uit de omtrek. Naast het verzamelen van gegevens over de broedbiologie en de gewichtsdynamiek tijdens het broeden zijn tijdens de slagpenruin in juli 2004 155 volwassen en 154 juvenielen gevangen en voorzien van kleurringen. Dit stelt ons in staat de komende jaren verspreiding, reproductie en overleving van in Nederland broedende Brandganzen nauw-

Foto: Brandganzen vangen op de Hellegatsplaten (Gert Huijzers).

keurig te meten. Uw waarnemingen zijn daarbij van groot belang! Alle vogels hebben een lichtgroene ('mint') ring om de linkerpoot en een gele ring om de rechterpoot. In elke ring is één cijfer of letter, of 1, 2 of 3 horizontale strepen gegraveerd. De kleur van de inscripties is zwart. Waarnemingen van deze vogels kunnen opgestuurd worden naar:

Henk van der Jeugd, Revijsstraat 128, 9721 KW Groningen

email: henk.vanderjeugd@ukgateway.net

Email is de snelste en gemakkelijkste manier om waarnemingen in te dienen. Alle waarnemers ontvangen informatie over de aflezingen.

Waarnemingen van gekleurringde Brandganzen uit het Oostzee-gebied en Rusland kunnen naar hetzelfde adres worden gestuurd. In Rusland zijn tijdens drie expedities naar de baai van Kolokolkova inmiddels meer dan 1000 vogels van kleurringen voorzien, en als klap op de vuurpijl hebben we in augustus 2004 16 vogels met een satellietzender uitgerust. Deze zenden eerst eens per vier dagen uit, en vanaf april laten ze ons elke dag exact weten waar de vogels zijn zodat de voorjaarstrek nauwkeurig in kaart kan worden gebracht. Alle vogels hebben in 2003 en 2004 in ons onderzoeksgebied gebroed, en in 2005 zoeken we ze daar weer op om te kijken hoe het ze vergaat. De zenders zijn in het veld niet zichtbaar, maar een lijstje met de kleurringcombinaties is op verzoek verkrijgbaar, zodat u zelf deze vogels in het veld kunt herkennen.

**Götz Eichorn (Rijksuniversiteit Groningen),
Annelies Pouw (van Hall Instituut
Leeuwarden) & Henk van der Jeugd**